

СУЧАСНА РОСІЯ ЯК ДАНТОВЕ «ПЕКЛО»*

Peter Pomerantsev. *Nothing is True and Everything is Possible: The Surreal Heart of the New Russia*. New York: Public Affairs, 2014. 241 p.

«Прощай. Не озирайся. Озирнись!» – цей рядок Василя Стуса є епіграфом до книги Ігоря Померанцева «КГБ та інші...» про його дисидентське життя та вимушену еміграцію до Західної Європи у 1970-х. Синові Ігоря Померанцева Петру тоді виповнився рік. Він виростав в атмосфері поєднання російського дисидентства із британською культурою. Дебютна книжка Петра-Пітера Померанцева «*Nothing is True and Everything is Possible*», яка цього року вийде в українському перекладі («Нічого правдивого і все можливе») у видавництві Українського католицького університету, є своєрідним поверненням емігранта радянських часів у пострадянську Росію, яка поступово стає постмодерною диктатурою.

«Телебачення – це єдина сила, яка може об'єднувати, зв'язувати і управляти цією країною, – пише Померанцев. – Це центральний механізм нового типу авторитаризму, набагато тоншого, ніж авторитарні режими ХХ століття. Телебачення – головна метафора російського соціуму». Молодий випускник британського університету Пітер переїхав до Москви у 2001-му, ставши одним із численних західних консультантів у проєктах із «розвитку» Росії. Він брав участь у зйомках документальних фільмів європейського виробництва в Росії, а за кілька років став продюсером документальної програми на тамтешньому телебаченні. «Я був їхнім вітринним європейцем, що допомагав створити вдавane західне суспільство. І я, своєю чергою, вдавав із себе набагато кращого продюсера, ніж був насправді», – зізнається письменник.

Це удавання врешті зробило Пітера майстром. Його проза дивовижно кінематографічна. Як журналіст він документально точний і проникливий, як письменник – уважний і чуйний до своїх персонажів. Книжка складається з низки яскравих віньєток, численними героями яких є переважно люди, що потрапляли в об'єктив телекамери Померанцева. «Я пишу книгу як сценарій, – пояснює автор. – Знаходжу теми, головних героїв, розбиваю все на сцени, кадри. Копіюю те, що робив у документалістиці, бо не знаю іншої практики».

Фабула книжки – розповідь про Пітерову роботу на російському каналі ТНТ: він шукає і знаходить реальні історії, створені російською дійсністю, але керівництво просить зосередитись на більш позитивних

---

* Скорочена версія цієї рецензії під заголовком «Телебачення як метафора російського соціуму» була опублікована в «Дзеркалі тижня» 10 квітня 2015 року (www.gazeta.dt.ua).

сюжетах. Адже в Росії телебачення має не відобразити реальність, а формувати її. У суспільстві, де ключовими маркерами влади повинні залишатись ефективність і стабільність, немає місця для суперечливих історій. «Мої московські колеги сповнені відчуття, що вони водночас цинічні й просвітлені, – пояснює Померанцев. – Коли я запитую їх про радянських дисидентів, таких як мої батьки, що боролися проти комунізму, вони відкидають їх як наївних мрійників. А мою прихильність до таких невиразних понять, як „права людини” і „свобода” – як помилку».

Одним із «позитивних» героїв книжки може видатись Владик Машишев-Монро – перформер, незмінний гість вечірок російських нуворішів, який приміряє сотні образів: Гітлера, Мерилін Монро, Тутанхамона, Распутіна, Горбачова, Єльцина та інших. Він стає символом безупинних трансформацій раптово вільної й багатой Росії. Лише з роками автор, Пітер Померанцев, починає сприймати ці нескінченні мутації як форму безумства соціуму. Спершу ж його захоплює це повсюдне російське реаліті-шоу, цей хаос, багатство й ексклюзивність. Із часом він бачить зворотний бік цієї божевільної гри: насильство влади, пустоту еліт, беспорядність пересічних громадян.

На вечірках найбагатших росіян буває й Альона. Вона позирає на багатіїв із списку журналу «Forbes», хвилюючись, що її покине «спонсор». Пізніше, щоб сподобатись новому «спонсору», вона вчитиме напам'ять Пушкіна. Альона вибудовує власні рамки дозволеного, власну філософію, за якою її не можна назвати повією. Померанцев навмисно обирає російських персонажів, що відповідають західним стереотипним уявленням, аби показати, як вони трансформувались і куди зрушилось російське суспільство у XXI столітті.

Одним із таких стереотипних персонажів є російський бандит. У далекосхідному Уссурійську колишній злочинець Віталій Дьомочка, розгніваний кримінальними серіалами російського телебачення, починає знімати власні, реалістичніші. Разом із братками він бере на себе весь процес зйомок і навіть дистрибуції. Хто посміє спізнитись на знімальний майданчик до мафіозі, відмовити йому в демонстрації серіалу в ефірі? Хто завадить колишньому кримінальному герою 90-х грати самого себе у власному фільмі, який ніби продовжує для нього втрачену епоху?

Цей Уссурійськ є зменшеною моделлю Росії, а фізично схожий на Путіна Віталій – метафорою російської влади. Більшість росіян знають й розуміють, що нав'язувана їм реальність – це фарс, але стають його частиною, починають грати свою роль. «За час своїх мандрів Росією я жодного разу не зустрів росіянина, який би не міг сказати: „Ну, звичайно, Путін підірвав той будинок!» – А ти віриш у Путіна? – запитував я. – „Звичайно,

адже він підриває будинки!»», – розповідає Померанцев. Сповнені цинізму люди розуміють, що в нав'язану владою гру потрібно грати, аби отримати свій шмат корупційного пирога.

Сумною є доля двох успішних молодих моделей, Руслани й Анастасії, які, з інтервалом у рік, накладають на себе руки. Крім того, що вони були подругами, їх пов'язав між собою «тренінг особистісного розвитку» під назвою «Роза світу». Тренінг виявляється сектою, що здирає з учасників чималі суми грошей і поступово руйнує їхню психіку. Пострадянські країни мають найвищий показник кількості самогубств серед молодих жінок. «Еміль Дюркгайм стверджував, що епідемії самогубств відбуваються на цивілізаційних розривах, коли батьки не мають жодних традицій і цінностей, щоб передати дітям. Таким чином, немає глибинної ідеології, що може підтримати їх у момент емоційного стресу. Зворотним боком триумфального цинізму й ідеології нескінченного перевтілення є відчай», – пояснює автор. Тренінг-секта – це також метафора російського телебачення, що діє схожими методами.

У книзі Померанцев умисно уникає безпосереднього аналізу політичної ситуації в Росії. За його словами, аналіз закладено в наративну систему твору. Уважний читач помітить, що ця система є ремінісценцією до «Божественної комедії» Данте. На зв'язок сучасної Росії з «Пеклом» натякає вже перше речення книги: «Пролітаючи вночі над Москвою, можна побачити, що місто це – серія концентричних кільцевих доріг з маленьким кільцем Кремля у самому центрі».

Єдиним кремлівським політиком, якого автор описує детально, є Владислав Сурков. Саме ця людина створила медіаландшафт Росії, в якому все є симулякром чогось іншого. Своім величезним впливом він творить і нищить політичні рухи та партії, зводячи будь-яку ідеологію до по-сміховиська. «Він плескає в долоні раз – і постає нова політична партія. Плескає вдруге – і створює „Наших“, російський еквівалент гітлер'югенду, тренований для вуличних бійок з опозиціонерами і спалювання книг непатріотичних авторів на Красній площі. Найцікавіше про Суркова, що він навіть пише про свою роботу романи, говорить про неї відкрито, немов хизуючись. Лялькарі минулого ховалися, а він робить усе публічно. У цьому плані він – уособлення часу, коли кожен у Росії є політтехнологом», – говорить Померанцев.

Головна стратегія російської пропаганди полягає не в тому, щоб суспільство перейнялось певними ідеями: вона насамперед покликана зробити росіян цинічними й пасивними адептами теорії змов. «Немає нічого справжнього: ми фарс, вони фарс, Захід – теж підробка. Євгеній Федоров, депутат від «Единой России» і соратник Путіна, безперестанку говорив на

телебаченні, що ЦРУ взяло під себе всю Росію, що Путін також цереушник, але бореться проти нього... Людина мусить збожеволіти від відчуття, що немає нічого справжнього», – наводить приклад Померанцев. У книзі він свідомо майже не називає Путіна, однак тінь російського президента падає на кожну з сумних і абсурдних історій, і присутність його відчутна всюди.

Знаходить автор у Росії і справжніх героїв, хоч їхні життєві долі невтішні. Бізнес Яни Яковлевої став жертвою державного рейдерства, а сама вона проводить кілька місяців за ґратами за абсурдним звинуваченням. Яна бореться й виграє суд лише тому, що з волі випадку стає пішаком у конфлікті двох могутніх керівників ФСБ. Комітет солдатських матерів у Санкт-Петербурзі дає притулок і допомагає призовникам, які стали жертвою дідівщини. Олександр Можаяев бореться за збереження архітектурного обличчя старої Москви. Ірландець Бенедикт, пропрацювавши в Росії понад десять років консультантом із розвитку, попри беззаконня й повсюдну корупцію в російському бізнесі, залишається при своїх принципах.

Повернувшись на Захід, Пітер бачить, що російський феномен насправді стає феноменом усіх глобалізованих еліт ХХІ століття. Вони теж не мають ідентичності, моральних і політичних кодів. Вони також бачать життя як маскарад. «Те, що я вважав російським збоченням, насправді виявляється майбутнім світу. Ідеї постмодернізму стають політичною реальністю. Повернувшись до Британії, я побачив, що мій дім уже оточений морем сурковського цинізму. Він поглинає весь світ», – ділиться з читачами Померанцев. Автор не має вибору: він намагається прощатись із сучасною Росією й не хоче озиратись, але за прикладом Росії змінюється весь світ і кричить йому: «Озирнись!».

Артур Корнієнко